

Női sors, realitás, misztikum
Mari Saat *A lasnamäe-i megváltó* című kisregényében

RIDEG BÉLA

„Dmitrij Dmitrijevics [...] eddig úgy viszonyult a nőkhöz, mint akiket a Teremtő a férfiak bosszantására alkotott. Nem, nem vetette meg, és nem is gyűlölte őket. Ellenkezőleg, inkább csodálta őket...”¹

A kortárs észti irodalomról

Kortárs észti irodalomról az 1990-es évek elején bekövetkezett mélyreható társadalmi változások idejétől kezdve szokás beszélni. A mai észti irodalom változásainak vizsgálatakor három aspektust célszerű figyelembe venni: a társadalmi változásokat, a technikai fejlődést, valamint az esztétikai kánonban történt átalakulásokat.² A társadalmi változások középpontja a Szovjetunió összeomlása, a szovjet birodalom befolyásának gyengülése, valamint a kapitalista piacgazdaság kialakulása. Észtország, mint ahogy arra Mari Saat kisregénye is reflektál, a szovjet idők alatt elnyomott volt, a Szovjetunió bekebelezte, annak részeként kényszerült működni. Az 1991-es események (önálló Észt Köztársaság kikiáltása) a társadalmi változások mellett a kulturális kontextust is gyökeresen megváltoztatta: a szabad információáramlásnak köszönhetően megnőtt az idegennyelvű kultúra beáramlása, ezzel párhuzamosan az emberek idegennyelv-tudása is gyors fejlődésnek indult.³ Az észti társadalom hihetetlen gyorsasággal hagyta maga mögött a szovjet idők borzalmait, az irodalom szempontjából az egyik első jelentős változás, hogy 1990-ben eltörölték a cenzúrát, és ezzel lehetővé vált a szólásszabadság. A prózairodalomban bekövetkezett (esztétikai) változás is 1990-re tehető, ugyanis ekkor jelent meg három, a korábbi észti irodalmi kánontól jelentősen eltérő mű: Peeter Sauter *Indigo* [Indigó], Jaan Undusk *Kuum* [Forró], illetve Mati Unt *Õs on asju* [Vannak dolgok az éjszakában] című regénye. E művekben a nyelv szintjén érhető tetten a változás, ugyanis ezekben a regényekben jelennek meg elsőként a (szélsőséges) modernség és a posztmodernség jellegzetes vonásai.⁴ E három regény olyan hullámot indított, mely az egész észti irodalmon átvonult, megváltoztatta, átalakította az addigi esztétikai eszményt. Ám e művek megjelenésének előfeltétele volt a szólásszabadság, a szabad nemzet, hiszen olyan témákat feszegetnek, melyek a szovjet időkben nem kerülhettek volna nyomtatásra.

¹ SAAT 2016, 72.

² VIRES 2009, 290.

³ VIRES 2009, 290.

⁴ VIRES 2009, 294

Mari Saat (1947) jelentős alkotója a kortárs észt irodalomnak, a '70-es évek óta publikál, elsősorban kisprózai alkotásai tették neves íróvá. Saat (lévén eredetileg közgazdász) pontos megfigyelője az észt társadalomnak, műveiben a mai észt irodalom legjobb jellemábrázolóját vélük felfedezni. Hősei elsősorban hétköznapi emberek, nők, akik képesek kitörni hagyományos szerepükből, nem a férfinak rendelik alá magukat, hanem egyedül boldogulnak a sokszor megpróbáltató élethelyzetekben. Írói stílusában, technikájában, mint ahogy Jávorszky Béla kiemeli,⁵ fontos szerepet kap a fantázia és az álomlátás, valamint előtérbe helyezi a szimbólumok és allúziók alkalmazását is. Mindezen visszatérő jellemzők megfigyelhetők legújabb kisregényében, *A lasnamäe-i megváltóban*, mely mű 2016-ban látott napvilágot magyar nyelven, Jávorszky Béla fordításában.

Identitás és létkérdés a kisregényben

Mari Saat kisregénye a realista (kis)próza hagyományába illeszkedik, mind elbeszélés-technikailag, mind pedig a témaválasztásban. A világ objektív ábrázolása mögött azonban az írói figyelem és ábrázolásmód a szereplők belső válságának aprólékos bemutatására fókuszál. *A lasnamäe-i megváltó* színhelye Tallinn legnagyobb, a szovjet időkben épült lakótelepe (Lasnamäe), melynek sajátossága, hogy olyan betelepült oroszok lakják, mint Natalja Filippovna. Natalja Filippovna egyedül neveli a gyermekét, Sofiát. Sorsukon keresztül realista igénnyel jelenik meg a szegénység, a megalázottság, majd pedig a fennmaradásért elkövetett bűnök sorozata. A kisregény azt az időszakot tárja a befogadó elé, amikor a Szovjetunió már nem létezett, de az újjáéledő Észtország is csak önállóságának kezdeti szakaszában volt. A megrekedés hangulata jellemzi a művet, és ez nyelvileg is kifejeződik, ugyanis visszatérő tematikája az észt-orosz kettősség, mely olyan hétköznapi dolgokban jelenik meg, mint például az észt és orosz házépítési szokások: az észt házak kőből kapnak alapot, így szikarak, időtállóak, míg az orosz házak alapozás nélkül épülnek, felszínesek, lágyak, folyósak, mint az orosz társadalom, ahogy Sofia szavaiból kiolvasható.⁶

Mari Saat Natalja Filippovnája evokálja Dosztojevszkij Nasztaszja Filippovniját, ám mint ahogy az írónővel készített riportból kiderül, az átvétel véletlen, ugyanis nem ismeri behatóan az orosz irodalmat.⁷ E rájátszásból az vonható le, hogy Mari Saat olyan nevet választott, mely nagyon erőteljesen sugallja a tipizálható orosz irodalmi nőalakok identitását, arculatát. Ám a neve orosz-sága ellenére Natalja Filippovna nem tekinthető teljesen orosznak, hiszen nem rendelte alá magát egy alkoholista férjnek, mint ahogy (saját szavai szerint) az orosz nők többsége teszi: „Az észtországi nők gyakran éltek magányosan, sokan voltak, akik egyedül nevelték gyermeküket, nem feltétlenül azért, mert a férjük elhagyta őket, hanem mert úgy érezték, hogy ez így helyes. Natalja

⁵ SAAT 2016 (fülszöveg).

⁶ SAAT 2016, 45.

⁷ MÁRKUS 2014, 9.

Filippovnának mindig tetszettek az erős nők. Miért ne élhetne ő is szabadon? De úgy érezte, hogy így csak itt, ebben a nyirkos és szürke országban élhet és gondolkodhat. Ha visszatérne Oroszországba, vissza az Ural mögé, ahonnan jött, mindjárt másképp, szenvedve és megalázkodva kellene élnie.”⁸

Sofia édesapjának alakja végig homályban marad a műben, csak utalások szintjén jelenik meg, ám Natalja Filippovna mindig úgy emlékezik rá, mint jóképű, magas férfira, aki ha tudja, hogy Sofia megfogam a Krími nyaralás alatt, biztosan nem hagyja magára. Sofia törvénytelen gyermek, „bűnben fogant” a szigorú orosz megítélés szerint, ám Észtországban ezzel kevésbé foglalkoztak, az apa hiánya a lány identitásában nem okozott sérülést, teljesen természetes a helyzethez való viszonyulása, nem keresi apai gyökereit, és nem is szenved annak hiányától. Natalja Filippovna és Sofia kapcsolata egyszerre alapul szereteten és függőségen. Az anya ugyan mindent megtesz a lányáért, eltartása érdekében prostituált lesz, mégis lánya számára inkább „programot”, kiutat jelent a magányból, eseménytelenségből: *„Hogy jól tette-e, hogy a világra hozta [Sofiát], erre a kérdésre nemigen tudott válaszolni. De legalább nem volt magányos, volt, akinek éljen a munkája eléggé kifárasztotta, esténként csak annyi ereje maradt, hogy bámulja a tévében a szappanoperákat.”⁹* Natalja mégsem tekinthető kifogásolható anyának, hiszen gyári munkája elvesztése után egyre csak azon gyötrődik, mi lesz Sofiával, hogyan fog alakulni a sorsuk, de ami a legfontosabb: miből fizeti ki lánya fogszabályozóját, ami nélkül szája megbénulna, és csak résnyire tudná nyitni. A célja tehát, amiért bármilyen munkát, még prostitúciót is vállal, Sofia egészségének megléte. Natalja önfeláldozó, hiszen gyűlöli új munkáját, ám még a bűnös ágyban is csak lányára, és az őt megmentő eszköz kifizetésére gondol, ezeket a szavakat mondja kuncsaftjának, későbbi szerelmének, Dimának: *„[a pénz] nagyon is fontos, a pénz a legfontosabb, a legfontosabb, mert ki kell fizetnem a fogszabályzót, na, nem az enyémet, hanem a lányomé, különben nem fogja tudni kinyitni a száját, és közben a gyárban is fölmondtak, merthogy az elektronikai ipar válságba jutott.”¹⁰*

Natalja Filippovna kitűzött célja a lánya ellátása, illetve a már említett fogszabályzó anyagi feltételeinek megteremtése. E hétköznapi szituáció emeli drámaivá az elbeszélést, ugyanis emiatt merül fel Sofia esetleges szájbénulása, emiatt lesz az anya prostituált, ugyanakkor mindkettőjüknek a fogszabályzó előteremtése ad egyedül távlati célokat. Az elbeszélő a fogszabályzó kapcsán is utal az észt-orosz különbségekre, hiszen Oroszországban az efféle „szépséghibákkal” nem törődtek: *„Az ilyesmire Oroszországban ügyet sem vetnének, mit számítana ez Moszkvában vagy Szentpétervárott, csakhogy itt,*

⁸ SAAT 2016, 9.

⁹ SAAT 2016, 10.

¹⁰ SAAT 2016, 36.

Észtországban a gyerekeket rögtön fogorvoshoz viszik, itt majdnem minden gyerek fogszabályzót visel a szájában.”¹¹

Az észt-orosz kettősség tehát minden hétköznapi, spirituálisra kihat az elbeszélésben, s ezáltal elmosódnak a határok észt és orosz kultúra, valamint észt és orosz identitás között. Az elbeszélés női sorsait figyelembe véve elmondható, hogy egyetlen olyan női karakter jelenik meg benne, aki egzisztenciát képvisel, Sofia barátnőjének nagymamája. „Munkát” és keresetet ad Sofiának azáltal, hogy a lány felolvassa neki a híreket. A nagymama a kisregény meghatározó misztikusa, apokaliptikus jóslatai, megállapításai (például: a Föld élőlény, akit az emberek eltaposnak; az élet hiábavaló; a Föld elsivatagosodik és megszűnik az élet) azt mutatják, hogy ő az egyedüli olyan alakja a műnek, aki nem ragad bele a hétköznapi szürkeségébe, hanem a végtelen jövőig lát. Sofia világlátására nagy hatással volt a nagymamánál eltöltött idő, hiszen a léttel való végső kérdések fogalmazódnak meg benne az idős nővel folytatott beszélgetések során: *„Mi van, ha tényleg nincs értelme az életünknek, mit számít akkor, hogy van-e a szájában fogszabályzó, vagy nincs, és hogy élete végéig ferde, félig zárt szájjal kell járnia?”¹²* Sofia a nagymama által elmondottakat megértve egy olyan magasabb szintre jut, mellyel felülemelkedik azon a körülményen, amely számára adott, hiszen eddigi életét elkerülte a filozofikus gondolkodásmód, nem töprengett az élet végső kérdésein, sokkal inkább őrlődött az őt és édesanyját érintő hétköznapi valóság eseményein.

Míg édesanyja mind identitásában, mind világszemléletében orosz marad (hiszen nagyon alacsony szinten tud észtül, noha állandó célként látja maga előtt az államnyelv elsajátítását), addig Sofia identitásában inkább az észt kulturális háttér tesz nagyobb hatást. Anyanyelvén, az oroszon kívül folyékonyan beszél észtül és angolul is, észt nyelven tanul az iskolában, az észt történelmet és kultúrát ismeri, így például fejből fel tudja sorolni Kalevipoeg kutyáinak nevét. Édesanyja, Natalja Filippovna visszavágyódik abba a Krímbe, ami a kisregény idejében már nem úgy létezik, mint régen, mivel a Szovjetunió felbomlásával a Krím elvesztette üdülöhely jellegét, és a háborúknak adta át a helyet. Ebből az is kiolvasható, hogy Natalja Filippovna számára nem realizálódik teljes mértékben az a nagyívű történelmi-társadalmi változás, amely (hacsak implicit módon is, de) áthalad a művön. Számára a tér és a hozzá kapcsolódó kulturális vetület nem identitás-meghatározó, hanem mindössze pusztán helyszíne hétköznapi életének. A lasnamäe-i lakótelep ugyanakkor olyan kulturális szempontból univerzális és sokrétű tér, ahol kultúrák, szokások olvadnak össze a betonrengetegben. Ezen a lakótelepen minden megtalálható egy helyen: a bűn, a szorongás, Isten és az ő keresése, valamint mindaz a kétely, kisszerű félelem, amely a karaktereket meghatározza. A lasnamäe-i lakótelep egyszerre tekinthető a bűn, a bűnbánat, majd pedig a megváltás színterének, ám a megváltás is groteszk, hiszen a feloldozást hozó pap, Dmitrij Dmitrijevic (aki egyben a legnagyobb bűnös,

¹¹ SAAT 2016, 13.

¹² SAAT 2016, 58.

hiszen Natalja Filippovna egyik első kuncsaftja) meghal, megölik azon az úton, amelyen Natalja Filippovna felé tart szerelmet vallani, megváltani a bűnös életet, a bűnös világot.

Szimbólumok és allúziók

A kisregény realitásában olykor olyan elemek, motívumok kapnak helyet, amelyek felerősítik a spirituális olvasat igényét. A mű címe is evokál egyfajta „biblikus” olvasatot, a hétköznapi szintjére hozza le a megváltót, jelesül a lasnamäe-i lakótelepre. A lasnamäe-i megváltó Dmitrij Dmitrijevics, aki felfogható Jézus Krisztus allúziójaként, hiszen halálával megváltotta, magasabb gondolati síkra emelte Natalja Filippovnákat. A jézusi tanítás Dmitrij Dmitrijevicsnél sokban átalakul, hiszen kettős életet él: nappal gyóntató pap, éjjel pedig testi örömet keres, egészen addig, míg egy ilyen alkalommal megismeri Natalját. Natalja Filippovna az életében az első olyan nő, akitől tanul, méghozzá nem is keveset: az önmegtartóztatást. Az első együttlét után többé nem történik meg az aktus, beszélgetéssel töltik el az időt. *„Uram, bocsáss meg, bocsáss meg szegény bűnösöknek!”* – tanácsolja Dmitrij Dmitrijevics Nataljának, hogy a más férfiakkal folytatott aktusok közben erre gondoljon, ne arra, ami éppen történik vele. A jézusi irgalom e szólama Natalja Filippovna munkáját végigkíséri ezentúl, ugyanis számára ezek a megváltás szavai, hiszen nem mint bűnös gondol már magára, hanem mint önmagát feláldozó anyára, aki a gyermekéért bármit képes megtenni.

Natalja Filippovna sejti, hogy gyóntató papja egyben a szeretője is, hiszen megismeri a hangját, arcát, sőt: *„...megkérdezhetné tőle, mintegy mellékesen, hogy van-e fivére, és hogy a fivére pap-e, de ennyire nem illik beleártania magát egy kuncsaft életébe.”*¹³ Míg a „háziak” azt hitték, Natalja a munkáját teljesíti, addig a legkülönbözőbb dolgokról beszélgetett Dimával. A férfi a Napról mesélt neki, arról, hogy nem egy Nap van az égen, ahogy mi, halandók érzékeljük, hanem kettő. Tulajdonképpen egy Nap van, de két arca: az egyik gonosz, míg a másik jó – magyarázta Dima Nataljának. Natalja nem értette ezt a szimbólumrendszert, de az a tény, hogy Dmitrij felajánlotta, hogy elmagyarázza neki mindezt a szimbólumokat tartalmazó könyv segítségével, alapot adott egy hivatalos találkozóra is. A találkozás nem jött létre, ugyanis (mint fentebb említettem) Dmitrij Dmitrijevicset, mikor Natalja Filippovnához tartott, megölte két drogfüggő fiatal, Sofia ismerősei a lasnamäe-i lakótelepen. A Dmitrijnél talált könyvet Sofia sokkos állapotban vitte haza, ám ő mit sem tudott arról, hogy mi édesanyja új munkája, illetve ki az a férfi, akit a lakásán vár. Sofia a váratlanul kapott könyvet próbálja megfejteni: *„Az örökkévalóság szeme Sophia tükrében mutatja meg magát. A szem, amellyel Ő engem lát, ugyanaz, mint amellyel én látom Őt; az én szemem az Ő szeme. Mindez egyetlen egység: egy szem, egy látás, egy szeretet...”*¹⁴ Felvetődik a kérdés, hogy vajon értelmezhető-e e

¹³ SAAT 2016, 70.

¹⁴ SAAT 2016, 94.

jelentésteremtés posztmodern jellemzőként? Mari Saat műveiben távol tartja magát a posztmodern prózapoétikától, nyelvére egyszerű, minimális mondatok használata jellemző. Írói technikája (a magyarul megjelent művei alapján) a hagyományos jelentéshordozáson alapszik, nem él posztmodern jegyekkel, alakzatokkal. Am a fentebb idézett sorok, valamint a regényt átható szimbolikus motívumok felvetik annak a lehetőségét, hogy a befogadó (részben) posztmodern műként olvassa és értelmezze *A lasnamäe-i megváltót*.

Összegző gondolatok

Mari Saat kisregénye a szikár valóságot tárja elénk, erről tanúskodik mind írói stílusa, mind pedig azon információk, melyek a vele készített interjúkból kiolvashatók.¹⁵ E valóság nem más, mint (női) sorsok bemutatása a szovjet felbomlás utáni újfajta sivárságban. Egy anya, akit Natalja Filippovának hívnak (vagyis tipizálható neve helyére bármely anya, nő behelyettesíthető), elveszti munkáját, majd hónapokig prostituáltként él, mígnem lánya barátnője révén új gyári munkához jut. A lányáért bármire képes, feladja erkölcsét, életét, hogy fenn tudjanak maradni a legnagyobb gazdasági válság közepette is. Boldogtalan, s mikor lehetősége nyílna boldogságra, a megváltó, aki egyben a szeretője is, meghal. Idővel férjhez megy egy régi kuncsaftjához, de ez a kapcsolat nem boldogságon, hanem megszokáson alapszik, ahogy Natalja egész élete. Ebben áll sorsának tragédiája.

A munkámban elemzett kisregény realista igényű mű, mind írói stílusa, technikája, mind pedig tartalma erről tanúskodik. Mindemellett erőteljes spirituális átítatottság jellemzi, hiszen egy zsúfolt lakótelepet tesz meg a kora 21. századi megváltás színteréül.

Irodalom

MÁRKUS 2014 = Looking for transparency. Interviews with Mari Saat by Virág Márkus. *Estonian literary magazine (Elm)* 2014 autumn (2014) 4–11.

SAAT 2016 = Mari Saat: *A lasnamäe-i megváltó*. Budapest : Magyar Napló Kiadó, 2016.

VIIRES 2009 = Viires, Piret: Áttekintés az észt kortárs irodalomról. *Pluralica* 2009/1–2 (2009) 290–301.

¹⁵ Például: MÁRKUS 2014, 4–10.

**Naiste saatuse, tegelikkuse, müstikismi
Mari Saat Lasnamäe Lunastaja väikeses vähendamises**

BÉLA RIDEG

Tänapäeval ilmuvad ungari tõlkes üha rohkem kaasaegseid eesti fiktsioonitöid. Üks põhjusi (lisaks soome-ugri sugulaste) on suur kirjandust eesti ja ungari kirjanduse sarnasuse poolest témamerítést: rõhumine, ajalugu, võimatu saatused. Kaasaegne eesti kirjandus tavaliselt tekitab sotsiaalseid küsimusi, nagu Sofi Oksanen (Soome - Eesti päritolu kirjanik) ja Mari Saat romaanid samuti, ja muidugi, feministlik aspekte ka keskne roll. Eesti (ja üldiselt Põhjaga) kirjandust iseloomustab läheduse ja müstilise armastus ning neid ümbritseb tavaliste inimeste igapäevane elu. Nii juhtub Mari Saat: oma romaanis Lasnamäe Päästja. Sa saad tavaliste inimeste kangelased, kes vastasid müstikiküsimustele.

Teie tegijad otsivad vastuseid inimeste olemasolu küsimustele ja need küsimused on seotud ka nende sotsiaalse olukorraga. Lasnamäe Lunastaja räägib Sofia ema Natalia Filippovna ja tema ema-teismelise tütre loo. Nende elu on kooskõlas lasnamäe eluaseme maailmaga venelastel. Seda maailma iseloomustab puudus, füüsiline ja psüühiline alandus ning uus Eesti, ehitatud nõukogude varemeist. Minu doktoritöö eesmärk on avaldada ja esile tuua töö, eriti romaani naiste saatuste osas. Lisaks on minu ülesanne edendada kaasaegset eesti kirjandust.